

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/35081> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Huis, Stijn Cornelis van

Title: Islamic courts and women's divorce rights in Indonesia : the cases of Cianjur and Bulukumba

Issue Date: 2015-09-08

Samenvatting (Summary in Dutch)

DE ISLAMITISCHE RECHTBANKEN EN HET SCHEIDINGSRECHT VOOR VROUWEN IN
INDONESIË. DE CASUS CIANJUR EN BULUKUMBA

Het Indonesische rechtsstelsel kent speciale religieuze rechtbanken voor moslims (*pengadilan agama*), in dit boek aangeduid met islamitische rechtbanken, die exclusieve jurisdictie bezitten op het gebied van familierecht, erfrecht, islamitisch bankieren, religieuze schenkingen en religieuze nalatenschappen voor moslims. Deze islamitische rechtbanken zijn nationale rechtbanken waarop nationale wetgeving van toepassing is en die bestuurlijk onder het hoogerechtshof vallen. Er is een mogelijkheid tot beroep bij provinciale islamitische gerechtshoven en uiteindelijk beroep in cassatie bij het hoogerechtshof.

Hoofdstuk 2 van dit boek beschrijft hoe in de negentiende eeuw de Javaanse islamitische rechtbanken in het Nederlands-Indische rechtsstelsel werden opgenomen en hoe daaruit de huidige nationale islamitische rechtbanken zijn ontstaan. Hoofdstukken 3 en 4 beschrijven hoe zich een Indonesische islamitische rechtstraditie heeft ontwikkeld die net als andere rechtstradities voortbouwt op traditionele rechtsnormen, maar zich ook constant heeft vernieuwd door middel van rechtspraak en wetgeving. Het boek stelt dat het huidige Indonesische materieel familierecht voor moslims eerder op deze traditie binnen de rechtbanken is gebaseerd dan op interpretaties van klassiek islamitisch recht door *ulama's*. De wetgever heeft slechts eenmaal grote hervormingen doorgevoerd, middels de Huwelijkswet van 1974.

Familierecht is bij uitstek een rechtsgebied dat de verhouding tussen de sekses regelt en als gevolg daarvan voer voor verhitte debatten tussen hervormers en conservatieven. De Huwelijkswet heeft een aantal hervormingen geïntroduceerd (bijvoorbeeld uitsluitend rechterlijke echtscheidingen, beperkingen op polygamie), die op gespannen voet staan met traditionele interpretaties van islamitisch recht door de conservatievere *ulama's*. Dezelfde Huwelijkswet heeft echter ook vastgehouden aan de traditionele interpretaties van islamitische doctrines die uiteindelijk in 1991 in de Compilatie van Islamitisch Recht zijn vastgelegd. Deze conservatieve interpretaties worden betwist door 'liberale' *ulama's* en de zogenaamde 'moslimfeministen' die meer gendergelijke interpretaties van islamitische bronnen propageren. De niet-confessionele vrouwenrechtenactivisten wijzen weer op de discrepanties van het bestaande familierecht met de grondwettelijke gelijkheid tussen man en vrouw. In de rechtzaal weegt

de islamitische rechter deze normen tegen elkaar af en doet een uitspraak. De dagelijkse rechtspleging kan zo subtiele veranderingen teweegbrengen (hoofdstuk 9).

Deze studie heeft onderzocht in hoeverre moslims in Indonesië zich aan de Huwelijkswet houden, of ze inderdaad hun echtscheiding aan de rechter voorleggen, en hoe de islamitische rechter in deze zaken oordeelt. De mate waarin binnen een lokale gemeenschap de nationaalrechtelijke normen worden betwist beïnvloedt de positie en het functioneren van de lokale rechtbank binnen die lokale gemeenschap. Veel moslims in Indonesië trekken zich weinig aan van het nationale familierecht en de islamitische rechtbanken en trouwen en scheiden volgens de lokale normen van het *adat*recht, normen die kunnen afwijken van zowel nationaalrechtelijke als traditionele islamitische normen.

Het aandeel van de lokale islamitische rechtbank in het beslechten van familierechtelijke zaken en de mate waarin haar uitspraken geëerbiedigd worden geven vooral een indicatie van de status die het nationale recht heeft ten opzichte van andere normatieve verbanden binnen een gemeenschap. De rechtspraak van de islamitische rechtbanken heeft op zijn minst de potentie om het karakter van lokale gebruiken te veranderen. Bovendien biedt de lokale islamitische rechtbank een mogelijkheid voor personen om een geschil buiten de lokale traditionele normatieve kaders te beslechten.

Dit geldt vooral bij echtscheidingen, aangezien voor vrouwen het recht op een echtscheiding in het statelijke recht veel groter is dan traditioneel het geval was. De huwelijkswet van 1974 bepaalt dat eenieder die wil scheiden een verzoekschrift tot echtscheiding voor de rechter moet indienen. De rechter beslist of aan de wettelijke gronden voor een echtscheiding is voldaan. Deze wettelijke gronden zijn voor mannen en vrouwen (en voor moslims en niet-moslims) gelijk en zowel de echtgenoot als de echtgenote kan een verzoekschrift tot echtscheiding indienen. Deze wettelijke bepalingen staan op gespannen voet met de islamitische doctrine die bepaalt dat de man zijn huwelijk zonder tussenkomst van de rechter eenzijdig kan ontbinden door de *talak* (verstoting) uit te spreken over zijn vrouw.

Het overgrote deel – ongeveer 90 procent – van de werklast van de islamitische rechtbanken in Indonesië betreft echtscheidingszaken, en nog eens acht procent bestaat uit verzoekschriften tot rechterlijke huwelijksbevestigingen (*isbath nikah*). Deze verzoekschriften houden vaak ook verband met een geplande echtscheiding (zie hoofdstukken 4 en 9). Het echtscheidingsrecht voor vrouwen biedt dus een goed perspectief op de praktijk van de islamitische rechtbanken.

Deze studie heeft met behulp van veldonderzoek geanalyseerd in hoeverre de bevolking in de districten Cianjur (in de provincie West Java; hoofdstuk 6) en Bulukumba (in de provincie Zuid Sulawesi; hoofdstuk 8) zich aan de Huwelijkswet houdt en zich voor een echtscheiding tot de rechter wendt – zoals wettelijk is vereist. Een dergelijk onderzoek naar de echtscheiding in de praktijk geeft een indicatie van de mate waarin de familierechtelijke bepalingen

zijn doorgedrongen in het rechtsbewustzijn van de bevolking in de betreffende districten. Uit de twee enquêtes gehouden in het kader van deze studie blijkt dat in Bulukumba 72,5 procent van de (gescheiden) respondenten een echtscheiding voor de rechtbank heeft verkregen, terwijl het in Cianjur maar 14 procent is. Dit enorme verschil duidt op een even groot verschil in de status van het statelijke scheidingsrecht tussen beide districten.

Een directe verklaring is dat in Cianjur de buitengerechtelijke *talak* nog sociaal relevant is, terwijl in Bulukumba deze sterk aan relevantie heeft ingeboet en een sociaal stigma met zich meedraagt. Zo kan een buitengerechtelijk gescheiden vrouw in Cianjur vrij gemakkelijk islamitische geestelijken vinden die haar willen hertrouwen, terwijl dat in Bulukumba veel moeilijker is en een vrouw pas weer huwbaar geacht wordt na een echtscheiding die is bekrachtigd of uitgesproken door de rechter. Zonder rechterlijke echtscheiding is de status van een buitengerechtelijk gescheiden vrouw 'nog niet gezuiverd.' Een culturele verklaring hiervoor is dat in Zuid Sulawesi veel mannen tijdelijk migreren om werk te zoeken terwijl de echtgenotes thuis achterblijven. Een echtgenoot die een tijd niet van zich heeft laten horen kan altijd nog terugkeren en een formele echtscheiding kan dan complicaties bij een onverwachte thuiskomst helpen voorkomen.

Een historische verklaring heeft te maken met de uiteenlopende historische verhoudingen tussen de nationale (koloniale) overheid, de inheemse elite, islamitische rechtbanken en autonome *ulama's* in beide districten. In Cianjur is vanaf het midden van de negentiende eeuw een autonome klasse van *ulama's* ontstaan die zich verzette tegen overheidsbemoeienis van de koloniale overheid en zeggenschap wilde houden over islamitische zaken die de leden van de lokale gemeenschappen aangingen. De islamitische rechtbanken op Java werden door de koloniale overheid in het rechtssysteem opgenomen en werden (en worden) mede daarom door veel van de *ulama's* in West Java als verlengstuk van de nationale overheid gezien, in plaats van een islamitische instelling. In Bulukumba is pas na de onafhankelijkheid in 1945 een klasse van autonome *ulama's* ontstaan en deze heeft vooral geprobeerd haar positie te versterken door actieve deelname aan het overheidsbestuur. In Zuid Sulawesi zijn de bestaande islamitische rechtbanken formeel nooit opgenomen in het koloniale rechtstelsel. Pas nadat eind jaren vijftig nieuwe regelgeving de oprichting van islamitische rechtbanken buiten Java regelde in het inmiddels onafhankelijke Indonesië, werden er in Zuid Sulawesi op Javaanse leest geschoeide islamitische rechtbanken opgericht – met instemming van de lokale *ulama's*. Door deze ontwikkelingen is er in Bulukumba meer steun van de *ulama's* en de lokale gemeenschappen voor de islamitische rechtbanken dan in Cianjur (zie hoofdstukken 5, 7 en 10).

Naast de rol van de islamitische rechtbanken in de echtscheidingspraktijk en hun positie in de samenleving bespreekt dit boek de ontwikkeling van het recht dat wordt toegepast door de islamitische rechter. Zoals gezegd zijn bepalingen in het islamitische huwelijks- en scheidingsrecht vaak seksegebon-

den (*gendered*) en worden hun implicaties vaak betwist – niet alleen door echtgenoten onderling, maar ook door politici, *ulama's*, moslimorganisaties, en non-gouvernementele organisaties. Het recente verleden heeft aangetoond dat het sinds de Huwelijkswet van 1974 voor de wetgever politiek niet haalbaar is om het materieel islamitisch familierecht ingrijpend te hervormen en pogingen daartoe zijn steevast op verzet van invloedrijke moslimorganisaties gestuit (hoofdstuk 4).

Dit boek laat zien dat in vergelijking met de wetgever de islamitische rechter meer ruimte heeft om veranderingen door te voeren in de dagelijkse rechtspraktijk van het familierecht voor moslims, door herinterpretatie van islamitische bepalingen. Een voorbeeld van een dergelijke bepaling is *nusyuz*, wat het beste kan worden gedefinieerd als 'veronachtzaming van de huwelijkse plichten', maar dat in Indonesië en elders vaak met 'ongehoorzaamheid' wordt vertaald. Wanneer de echtgenote aantoonbaar, en zonder legitieme redenen, haar echtelijke verplichtingen heeft veronachtzaamd, dan verliest zij haar recht op levensonderhoud. Een man kan zijn vrouw al *nusyuz* vinden als zij regelmatig zonder zijn toestemming handelingen verricht waarvan hijzelf vindt dat ze die nodig heeft, zoals naar de markt gaan. De islamitische rechter in Indonesië verklaart echter zelden een vrouw *nusyuz*, en zeker niet in gevallen waarin de betreffende vrouw haar echtgenoot niet om toestemming vroeg alvorens buitenshuis een activiteit te ontplooiën. In extreme gevallen, zoals geweld of verwaarlozing, kunnen nu juist mannen *nusyuz* verklaard worden door de rechter en behoudt de vrouw die een echtscheiding aanvraagt haar recht op alimentatie tijdens de wachtperiode (hoofdstuk 9).

De voorbeelden in hoofdstuk 9 tonen aan dat de interpretaties door de islamitische rechtbanken in aanzienlijke mate kunnen verschillen van nationale wetgeving, traditioneel-islamitische opvattingen, en lokale gewoonten en gebruiken. Toch kunnen deze ontwikkelingen in de rechtspraktijk niet eenduidig als hervormingsgezind of vrouwvriendelijk worden getypeerd, aangezien er ook conservatieve tendensen zijn waar te nemen (hoofdstuk 10).

Ten slotte heeft deze studie bekeken wat de rol van de islamitische rechtbank is in het beperken van de gevolgen van een echtscheiding voor vrouwen en kinderen. Onder beleidsmakers, donoren en activisten bestaat er een consensus dat de toepassing van het scheidingsrecht door de rechter vrouwen en kinderen zou moeten kunnen beschermen tegen de negatieve economische gevolgen van een echtscheiding. In de eerdergenoemde gevalsstudies naar de positie en het functioneren van de islamitische rechtbanken in Cianjur en Bulukumba is ook onderzocht in hoeverre vrouwen en kinderen inderdaad kwetsbaar zijn na een echtscheiding en in hoeverre de islamitische rechtbanken in staat zijn om hen te beschermen tegen negatieve financiële gevolgen (hoofdstukken 6 en 8).

Partneralimentatie is een van de zaken die de Huwelijkswet niet specifiek regelt en die op traditioneel-islamitisch recht is gebaseerd. De vrouw heeft alleen recht op alimentatie, of beter gezegd de man heeft alleen de verplichting

tot het geven van levensonderhoud, tot de wachttijd voor een herroepbare echtscheiding is verstreken. Pas als de echtscheiding onherroepbaar is geworden heeft de man niet langer de verplichting om in het levensonderhoud van zijn voormalige echtgenote te voorzien. Verder noemt de Huwelijkswet de algemene verplichting van de vader om voor zijn kinderen te zorgen maar kent zij geen specifieke kinderalimentatieregeling.

In zowel Bulukumba als Cianjur wordt een beperkt aantal alimentatieverzoeken bij de islamitische rechtbank ingediend. Slechts in ongeveer 3 procent van het totale aantal echtscheidingszaken wordt om een beschikking tot partneralimentatie verzocht. Dit heeft deels te maken met het feit dat alle door vrouwen ingediende verzoekschriften tot echtscheiding resulteren in een onherroepbare echtscheiding en de ex-echtgenoot dus geen verplichting tot onderhoud tijdens haar wachttijd heeft. Wat betreft kinderalimentatie is dit cijfer in Bulukumba met 1,5 tot 2 procent zelfs nog iets lager en in Cianjur met 3 procent ongeveer gelijk. Een van de verklaringen voor dit lage cijfer is het gebrek aan mechanismen om de verplichting af te dwingen. Een vrouw moet maar hopen dat haar ex-echtgenoot de kinderalimentatie overmaakt. De islamitische rechtbanken ontmoedigen vrouwen ook om een verzoekschrift voor een alimentatiebeschikking in te dienen door er bij vrouwen op te hame-ren dat informele afspraken moreel te prefereren zijn.

Overigens blijken de financiële gevolgen van een echtscheiding mee te vallen – in ieder geval in de perceptie van de vrouwen zelf. Een meerderheid van de respondenten in Cianjur (66 procent) en Bulukumba (94 procent) geeft aan dat de echtscheiding voor hen persoonlijk geen negatieve financiële gevolgen had. Een verklaring hiervoor is dat vrouwen in beide districten na een echtscheiding terug kunnen vallen op familie en meestal weer bij haar ouders gaan inwonen. Bovendien speelt mee dat niet-werkende vrouwen na een echtscheiding beschikbaar komen voor de arbeidsmarkt en vaak gaan werken terwijl een familielid op de kinderen past. Ten slotte, hoewel er wel degelijk een stigma bestaat voor gescheiden vrouwen, betekent dit niet dat zij niet gewild zijn als echtgenote. In beide districten is hertrouwen na een echtscheiding de norm, waardoor voor de meeste vrouwen langdurige negatieve financiële gevolgen van een echtscheiding uitblijven. Naast de beperkte mogelijkheden om een vonnis ten uitvoer te leggen is er dus een andere reden waarom de rol van de islamitische rechtbanken in het beperken van de negatieve gevolgen van een echtscheiding beperkt is: de aanwezigheid van niet-statelijke sociale vangnetten voor vrouwen met kinderen.

